

Lang leve het taboe op Buikhuisen

Hans van Maanen

De Volkskrant, 12 november 2005

MOET Buikhuisen, en alles waar hij voor stond, eerherstel krijgen? Het lijkt erop. „Onderzoek naar biologische kenmerken mag weer,” schrijven de kranten dan. Of: „Onderzoek naar criminele aanleg uit ijskast gehaald.” Zelfs het weekblad *Vrij Nederland* ging onlangs door het stof en nam afstand van een van de meest uitgesproken tegenstanders van Buikhuisen, de eigen columnist Piet Grijs.

Maar „Buikhuisen” mag nog steeds niet, en iedereen die zegt dat de moderne wetenschap Buikhuisen gelijk geeft, of dat Buikhuisen een martelaar voor de vrije wetenschap was, dient met argwaan bekeken te worden. De vragen die aan Buikhuisen werden gesteld, moeten nog steeds worden gesteld.

Wouter Buikhuisen zou, zo werd in april 1978 bekend, de Leidse hoogleraar criminologie Nagel opvolgen. Buikhuisen was eerder hoogleraar geweest in Groningen, maar intussen verkast naar het ministerie van Justitie. Aan zijn komst naar Leiden had hij enige voorwaarden verbonden. Hij wilde geld en ruimte om een nieuw instituut op te zetten, waar hij zich vooral wilde richten op de sociobiologische criminologie. Buikhuisen was, zei hij, uitgekeken op de sociologische benadering en wilde het nu zoeken in biologische kenmerken van de misdadiger. Hij wist daar nog niet zoveel van, gaf hij toe, maar hij beloofde Leiden het centrum van de biosociale criminologie te maken.

Het probleem was, dat alle andere Nederlandse criminologen dat een heilloos idee vonden. Zij hadden daar drie overwegingen voor: zij vonden dat Buikhuisen te veel pretenties had, zij vonden dat hij te veel geld kreeg, en zij vonden dat zijn ideeën niet deugden.

Inmiddels is alleen dat laatste bezwaar nog interessant. De hele affaire draaide in wezen om de vraag, of biologische kenmerken misdadigheid kunnen verklaren. Hoe zoeken we dat uit, en willen we dat uitgezocht hebben?

Het meest uitgesproken was de rechtssocioloog Kees Schuyt. Hij schreef voor het *Nederlands Juristenblad* direct een uitgebreid betoog waarin hij zijn bezwaren tegen de plannen van Buikhuisen, hoe vaag die ook nog waren, op een rij zette. Hij pleitte ervoor eerst een soort grondslagendiscussie over de criminologie te voeren voordat Buikhuisen aan de gang zou gaan.

Schuyt had drie fundamentele bezwaren. Het eerste was wetenschapsfilosofisch van aard. Je kunt, zei hij, geen wetenschap bedrijven voordat je hebt nagedacht. Buikhuisen leek alle mogelijke biologische en sociologische variabelen die hij maar kon bedenken bij elkaar te willen vegen, en dan te kijken of er interessante correlaties uit komen. Schuyt stelde daar tegenover dat het geen enkele zin heeft iets te gaan meten als je niet weet wat je meet en waarom je het meet. Zolang er niet is nagedacht over een hypothese en een theorie, krijg je vooral schijnverbanden, die meer kwaad dan goed doen.

Het tweede bezwaar van Schuyt betrof het zwalken tussen pathologie en criminologie. Buikhuisen begon heel stoer over misdaad, maar al snel trokken zijn medestanders zich terug op gedragsstoornissen. Maar er is, zei Schuyt, een fundamenteel verschil tussen gestoord gedrag en het overtreden van sociale regels door normale mensen. Pas als mensen bepaald gedrag hadden kunnen vermijden, kun je ze wat verwijten, en pas dan vallen ze onder het strafrecht. Psychopathologisch geweld is principieel iets anders dan oplichting en winkeldiefstal.

Ten derde is sociologie geen biologie, laat staan natuurkunde. Niet iedereen reageert gelijk op een zelfde prikkel, en mensen reageren niet altijd gelijk op een zelfde prikkel. Er is geen een-op-een-relatie tussen prikkel en emotie, noch tussen emotie en gedrag, en zeker niet tussen prikkel en misdadig gedrag.

Dat wordt helemaal niks, besloot Schuyt, en vrijwel alle Nederlandse criminologen vielen hem bij.

C. I. Dessaur zei: „Biologisch onderzoek naar de criminaliteit lijkt me een fictie. Het enige wat je eventueel te pakken zou kunnen krijgen zal de agressieve criminaliteit zijn.”

Herman Bianchi vond: „Stel je nou voor dat iemand een verklaring voor zonde wil vinden. Je zult dan eerst het begrip zonde moeten definiëren. Als ze aan de theologische faculteit zouden zeggen, nou gaan we daar een biologisch onderzoek naar doen, dan zegt iedereen, die lui zijn gek.”

Willem Nagel zei aanvankelijk blij te zijn geweest met de benoeming van zijn opvolger, maar hij kreeg allengs meer twijfels over diens deskundigheid. Hij

schaarde zich ten slotte volmondig achter de kritiek van Schuyt. „Het is allemaal verderfelijke onzin,” vond hij.

Het ging in 1987 dus, eerst en vooral, over de grondslagen van de criminologie: wat doen we, hoe doen we het, en voor wie doen we het.

Ook de fameuze serie van vijftien columns die Piet Grijs vanaf mei 1978 aan Buikhuisen wijdde, richtte zich eerst en vooral op de vraag of dit de criminologie was waarop we zaten te wachten. Piet Grijs had twee overwegende bezwaren tegen Buikhuisen: hij vond hem dom, en hij vond hem slecht.

Hij vond, net als Schuyt, Buikhuisen dom omdat het van wetenschappelijk onbenul getuigt om zoveel mogelijk variabelen bij elkaar te gooien en dan te kijken of er significante verbanden uitkomen. „Enige hypothese, enige theorie van welke aard dan ook, ontbreekt,” aldus Grijs.

Maar Buikhuisen was ook slecht, vond Grijs. Er zijn honderd miljoen biologische kenmerken en evenzoveel sociale gedragingen, dus de biocriminoloog moet tweemaal kiezen. Eerst op biologische kenmerken. De ene biocriminoloog is erg geïnteresseerd in de misdadigheid van joden, de ander kiest voor huidkleur, een derde zoekt het in trage hartslag of huidgeleiding. Vervolgens zal de geleerde moeten kiezen welk gedrag hij als misdadig bestempelt. Is dat gewelddadige agressie of belastingontduiking, het helpen van onderduikers of het schrijven van pamfletten tegen het regiem? Elk menselijk gedrag, benadrukte Grijs, is ergens ooit strafbaar gesteld — misdaad is een sociale constructie — en de keus van de criminoloog is bepaald niet waardevrij.

Dat leidt tot een ethisch mijnenveld, en daarover waren Grijs en Schuyt veruit het meest bezorgd. Misschien was de storm over de benoeming van Buikhuisen na een week al gaan liggen als Jan van Dijk, medestander van Buikhuisen en later zijn opvolger zowel op Justitie als in Leiden, toen niet een artikel in de *Haagse Post* had gepubliceerd om nog eens haarfijn uit te leggen wat Buikhuisen precies bedoelde. Dit artikel stak in feite het korte lontje van Piet Grijs aan.

Mensen die zich verzetten tegen het soort onderzoek dat Buikhuisen wilde doen, vond Van Dijk „inwoners van Nieuw-Staphorst”, met wie „even moeilijk te discussiëren valt als met de vroegere tegenstanders van de polioprik. Zij zijn niet bereid de voordelen en nadelen van een biologische ingreep tegen elkaar af te wegen.”

Natuurlijk zag Van Dijk ook wel ethische bezwaren, maar die lagen alleen

bij mogelijke toepassingen in de verre toekomst. „Allereerst bestaat de kans dat de centrale overheid zal besluiten alle schoolkinderen psychofysiologisch te laten testen. De kinderen met een verhoogd criminaliteitsrisico kunnen vervolgens worden geregistreerd en in de gaten gehouden (hun belastingformulieren worden bij wijze van spreken dubbel gecontroleerd).”

Van Dijk erkende dat hier ethische haken en ogen zaten, en vond dat er een wet moest komen waardoor de testrapporten niet in handen van de politie zouden kunnen komen. Maar wat hij niet zag — en Schuyt en Grijs wel — was hoe hij hier de criminologie als vanzelfsprekend in dienst stelt van de overheid, in dit geval de fiscus. De overheid besluit dat er getest gaat worden, de criminoloog levert de apparatuur, en de schoolkinderen en hun ouders wordt niets gevraagd.

Bovendien, stelden Schuyt en Grijs, is hier sprake van een grove schending van het rechtsbeginsel dat mensen niet verdacht zijn voordat ze iets gedaan hebben, en niet zomaar „in de gaten” kunnen worden gehouden.

Buikhuisens criminologie zou dus, uiteindelijk, leiden tot het sociaal stigmatiseren van mensen op grond van een biologisch kenmerk. Daar is een term voor — maar iedereen is nog steeds erg verontwaardigd over het feit dat Piet Grijs deze term hanteerde en de ideeën van Buikhuisen fascistisch noemde.

Een laatste ethische kwestie, waarover toentertijd echter amper werd gesproken, is de vraag in hoeverre onderzoekers verantwoordelijk zijn voor het misbruik dat van hun onderzoek gemaakt kan worden. Mag alles onderzocht worden ook al is duidelijk dat er minder frisse kanten aan zouden kunnen zitten? Mogen geleerden biologische kenmerken onderzoeken waarmee de overheid deviant of ongewenst of dissident gedrag kan voorkomen? Waarom zouden ze zich dan beperken tot neurotransmitters en huidgeleiding?

De hete kastanje is inmiddels opgepakt door biologen, psychiaters en neurologen. Daarmee is de probleemstelling in ieder geval een stuk concreter geworden, want in feite zoeken zij vooral een antwoord op de vraag in welke hersengebieden agressie, of depressie of schizofrenie worden geregeld. Dat gedrag een „neurobiologisch substraat” heeft is vanzelfsprekend — en dat vonden Buikhuisen, Grijs en Schuyt in de jaren tachtig ook al.

In het stuk in *Vrij Nederland* van medio oktober, waarin een lans gebroken werd voor Buikhuisen, kwamen vele soorten geleerden aan het woord, behalve criminologen. Die staan, zoals de meeste sociale wetenschappers op het moment, wat beteuterd aan de kant. Maar alle neurobiologen en agressie-onderzoekers

samen kunnen niet het eerherstel van Buikhuisen bewerkstelligen. Daar gaan zij niet over: daar gaan criminologen over. Dat er langzamerhand meer bekend wordt over de rol van de prefrontale cortex, de amygdala en de hypothalamus is interessant, maar het draagt niet bij aan het gelijk of ongelijk van Buikhuisen, noch aan de discussie over de grondslagen van de criminologie. Die discussie gaat, nog maar eens, over de methoden van de criminologie, de filosofie, de maatschappelijke taak en de ethiek van het vak. En niet over de hersenprocessen van ratjes die hun territorium verdedigen, of ADHD-jongetjes die er te snel op slaan.

Is de discussie daarmee van de baan? Zeker niet. Een discussie over de taak van de criminoloog en de opdracht van de hulpverlener is weliswaar niet zo modern, maar daarom niet minder dringend.

Vorig jaar sprak de Amsterdamse kinderpsychiater Theo Doreleijers de dies-rede voor de Vrije Universiteit uit. Daarin plaatste hij zich allereerst uitdrukkelijk in de biocriminologische traditie: „Gelukkig kunnen we nu vaststellen dat het werk van oud-collega Buikhuisen niet voor niets geweest is en alsnog tot het onderzoek geleid heeft zoals hij dat graag had willen uitvoeren.” Waarna hij verwijst naar het werk van zijn promovendus Arne Popma, die onderzoek doet met twaalfjarige jongens die in aanraking met de politie zijn geweest. Jongens met een gedragsstoornis blijken, kortweg, een andere huidgeleiding en hartslag en cortisolspiegel te hebben dan jongens zonder gedragsstoornis.

Is het goed dat de discussie over dit onderzoek amper op gang komt? Is dat niet nog steeds iets om het over te hebben, dat twaalfjarigen die zijn opgepakt door de politie op deze manier voor wetenschappelijk onderzoek worden gebruikt? Wie heeft daar toestemming voor gegeven? Doreleijers zwijgt precies over datgene wat eigenlijk de aanleiding voor de hele affaire was en wat in 1978 algemeen de grootste verontwaardiging wekte, namelijk dat Buikhuisen onderzoek wilde gaan doen bij delinquente minderjarigen. Daarover is de strijd in de jaren tachtig gevoerd, en dat is toen vrij expliciet in de Tweede Kamer verboden. Is dat taboe nu opgeheven?

Ook Doreleijers wil graag de misdaad voor zijn, zo bleek tijdens een interview met *de Volkskrant* in 1999: „Nu kunnen we nog niet precies voorspellen welk kind later crimineel kan worden. Maar over een jaar of tien zullen we wel veel beter in staat zijn risicokinderen eruit te halen, die dan in de gaten kunnen worden

gehouden.”

Het is de echo van Van Dijk, van twintig jaar eerder. En ook hier treft weer die lijdende vorm: „worden gehouden”. Door wie moeten ze in de gaten worden gehouden, door de psychiaters? Is dat hun taak als arts? Of door justitie? Gaat Doreleijers zijn risicokinderen aangeven bij de staatspolitie? En hoe ziet hij dat „volgen” voor zich? Meldingsplicht, armbandjes, fotootje op het internet? Gaat hij de trage hartslag van baby’s meten om hun criminele toekomst te voorspellen?

De Amerikaanse psychiater Adrian Raine vindt zijn Amsterdamse collega overigens nog veel te afwachtend. „Bij zesjarigen ben je eigenlijk al te laat. Bij tweejarigen ook trouwens,” stelde hij tezelfdertijd in *Trouw*.

Het is niet eens zo alarmerend dat sommige mensen graag willen dat Buikhuisen weer mag, het is alarmerend dat zij denken dat de fundamentele vragen die toen gesteld werden, er niet meer toe doen. Buikhuisens opvatting van criminologie is, nog steeds, dom en slecht. Daar veranderen de vorderingen in de neurobiologie en de psychiatrie niets aan. De bezwaren die in 1978 tegen de visie van Buikhuisen werden ingebracht, zijn nog steeds actueel. Misschien zelfs, met de vorderingen in de neurobiologie en de psychiatrie, actueler dan ooit. Van eerherstel kan dan ook geen sprake zijn.